

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КОРОГОД Лариса Петрівна

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
В ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політич-
ної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

КИЇВ - 1994

00778357 (.)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник - кандидат історичних наук,
доцент Білоус В.С.Офіційні опоненти - доктор філософських наук,
професор Бичко І.В.- кандидат філософських наук,
доцент Нечай В.І.Провідна організація - Інститут національних відносин і
політологіїЗахист відбудеться "26" жовтня 1994 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.01.12 у Київському
університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, м. Київ,
вул. Володимирська, 60, ауд. 330.З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету / вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "26" вересня 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук,

доцент

Постригань Г.Ф.

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КОРОГОД Лариса Петрівна

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
В ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Спеціальність 23.00.01 - теорія та історія політич-
ної науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

КИЇВ - 1994

[The following text is extremely faint and largely illegible. It appears to be a multi-paragraph document, possibly a bill or report, with several lines of text per paragraph. The text is oriented horizontally but is mirrored or bleed-through from the reverse side of the page.]

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Піднесення української національної самосвідомості — одна з основних сучасних домінант, її вплив на політикотворчий процес в Україні величезний. Це пов'язано з пошуками власного місця у сучасному міжнародному співтоваристві, з намаганням віднайти свої сучасні форми, створенням єдиного вільного українського інформаційного простору. Сьогодні характер політичних, економічних, соціальних, духовних процесів в сучасному світі у вирішальній мірі визначають дві основні діалектично взаємопов'язані тенденції розвитку. Одна з них полягає в зростанні єдності, цілісності людства, в утвердженні колективності як його органічної властивості. Друга — у створенні в світі нових, раніше небачених можливостей для всебічного прояву індивідуальності. Посилення інтеграційних процесів у світі в значній мірі здійснюється на національній елементній базі й супроводжується більш чіткою викристалізацією національного аспекту.

Із здобуттям Україною політичної незалежності успіх та перспективи у здійсненні перетворень на шляху побудови громадянського суспільства і входження її в світове співтовариство безпосередньо залежать від того, чи вдасться органам влади, політичним партіям та рухам забезпечити масову соціальну базу реформ. В цих умовах однією з кардинальних політологічних проблем, що мають безпосереднє відношення до теорії, методології і практичної реалізації сучасної державної політики, є проблема утвердження української національної самосвідомості. Активний процес формування і розвитку української національної самосвідомості, що в ідеологічному вираженні виступає як національна ідея, усвідомлення своєї власної національної своєрідності і рівноцінності тих норм і цінностей культури, на ґрунті яких нація самоіденти-

фікується як певна загальність і водночас унікальність, а від - так цивілізаційно самоідентифікується як певна цілісність, ви - ступає засобом і формов культурно-ціннісного узагальнення істо - ричних подій, критерієм їх віднесення до суспільних цінностей. Таким чином, актуалізація національної самосвідомості, яка по своїй суті є категорія комплексна / вона включає в себе соціаль - но-політичні, економічні, правові, культурні, духовні та інші скла - дові / веде до національного відродження.

Надто складний і суперечливий характер цієї проблеми зумов - лює необхідність звернення до ідейної скарбниці української полі - тичної думки минулого, насамперед до наукових і публіцистичних праць М. Грушевського, який розглядав національну самосвідомість не тільки як духовну основу, але і як головну рушійну силу націо - нального відродження України. Теоретичні висновки і політичні ідеї М. Грушевського цінні для нас перш за все тому, що він був не тільки вченим-енциклопедистом, просвітителем, літератором, ор - ганізатором науки, а й політиком-практиком, який справив величез - ний вплив на громадсько-політичне життя України.

Об'єктом дослідження є українська національна самосвідо - мість як духовно-культурний стан українського народу, рушійний чинник соціально-політичних процесів в країні і як суб'єктивний вияв політичної свободи суспільства.

Предметом дослідження в дисертаційній роботі виступає суспільно-політична галузь творчої спадщини М. Грушевського, перш за все його концептуальні положення з проблем української національ - ної самосвідомості, її місця і ролі в політичному житті суспіль - ства.

Ступінь розробленості теми. Активні процеси українського національного відродження зумовили інтерес до ідейно-теоретичної

спадщини М. Грушевського, що являє собою невичерпне джерело національно-політичного і культурного самоусвідомлення українського народу, переконливо обґрунтовує історичну закономірність здобуття українським народом державності, визначає місце українців в сім'ї європейських народів. Серед робіт, в яких дається загальна характеристика творчого доробку М. Грушевського і його значення для розвитку української нації, перш за все треба назвати роботи В. Винниченка, а також сучасних дослідників Винара Л., Пріцака О., Копиленка О., Потульницького В., Толочко П., Видріна Д., Мельника Л. та ін.

Значний інтерес саме в плані дослідження вкладу М. Грушевського в розвиток української національної самосвідомості пред- ставляють праці Винара Л., Копиленка О., Потульницького В.¹, але в цих працях здебільшого досліджуються наукові і політичні погляди вченого, показано значення нових підходів до наукової спадщини вченого для вирішення сучасних проблем міжнаціональних відносин та державного будівництва. Проте проблемі розробки власне концепції національної самосвідомості М. Грушевським у цих дослідженнях не надається того значення, на яке вона заслуговує.

З огляду на те, що категорія "національна самосвідомість" має важливе методологічне значення в політології, філософії, соціології, історії, психології застосовують різноманітні підходи під час її розгляду: соціально-політичний, соціально-психологіч-

---

¹ Див.: Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський / 1866 - 1934/. У 50-ліття смерті. - Б.М.: Сучасність. - 1985; Михайло Грушевський в українській і всесвітній історії // Український історик. - 1991-1992. - № 3-4, 1-4; Копиленко О.Л. "Українська ідея" М.Грушевського: історія і сучасність. - К.: Либідь. - 1991; Потульницький В. Історія Української політології. - К.: Либідь. - 1992.

ний, етно-соціологічний, конкретно-історичний, функціональний, структурний, системний. В дослідженнях сучасних вчених першорядна увага приділяється розгляду теоретичних і методологічних питань, які стосуються насамперед соціально-філософського аспекту витворення та утвердження національної самосвідомості. Глибокий аналіз і теоретичне осмислення таких важливих проблем, як сутність масової свідомості, закономірності її формування здійснено у працях Грушина Б., Сергієнка П., Спіркіна А.

Ґрунтовна розробка поняття "національна самосвідомість" здійснена у енциклопедичних словниках, довідкових виданнях, а також в роботах Жмира В., Іустотіна В. Автори звертають увагу на комплексність поняття, аналізують роль його структурних елементів, роблять висновок, що функціями національної самосвідомості є по суті захист визначення і збереження єдності національної спільноти.

Проблема періодизації розвитку української національної самосвідомості розробляється в працях Лисяка-Рудницького І., Магочія П., Шпорлюка В., Сарбея В., Мельника Л.

В роботі над дисертацією автором використовувались праці, присвячені історико-філософському і культурологічному осмисленню феномена національної самосвідомості. Мова йде перш за все про праці Бердяєва М., Вебера М., Біблера В., Геллнера Э. ¹

---

¹ Див.: Бердяєв Н. Філософія нерівності // Собрание сочинений: В 4-х т. - Париж: УМСА-ПРЕСС. - Т. 4. - 1990; Вебер М. "Объективность" социально-научного и социально-политического познания // Избранные произведения. - М.: Прогресс. - 1990; Библер В.С. От науки - учения - к логике культуры: Два филос. введения в двадцать первый век. - М.: Политиздат. - 1990; Геллнер Э. Нации и национализм // Вопросы философии. - 1989. - № 7.

Тут треба також назвати праці Драгоманова М. і сучасних українських авторів, які розглядають духовність України в загальнолюдському контексті. Це Гель І., Горський В., Забужко О., Іщенко Д., Москалець В., Холодний В., Храмова В. та ін.

Проблеми генези витворення і утвердження національної самосвідомості в етно-соціологічному аспекті присвячені праці Жмира В., Лісового В., Євтуха В., Нельги О., Майбороди О., Молчанова М., Рубчак М.

Слід підкреслити, що на загальному фоні досліджень у цій галузі соціально-політичний аспект виглядає найменш вивченим. Тому не можна обійти увагою роботи Вятра Є., Гаджиева К., Померанца Г., Разуваєва В., в яких досліджується взаємодія культури і політики в процесі становлення і розвитку національної самосвідомості, а також зворотний вплив національної самосвідомості на культурні і політикотворчі процеси в суспільстві.

Аналіз літератури показує, що дослідження концепції національної самосвідомості в політичних поглядах М.Грушевського, не дивлячись на досить численні посилання на його роботи, практично не проводилось, що і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Мета та завдання дослідження. Головною метою поданої дисертації є дослідження розробки концепції української національної самосвідомості в творчій спадщині М.Грушевського, політологічний аналіз її сутності і визначення структурних компонентів, місця і ролі в політикотворчому процесі, в теоретичній і практичній політичній діяльності окремих людей, соціальних груп, партій, рухів, держави.

Для реалізації мети дослідження передбачається рішення наступних завдань:

- визначити і проаналізувати сутність національної самосвідомості, її детермінованість, етапи формування та їх зміст;

- виявити вплив М. Грушевського на процес національно-державного самоусвідомлення українців;

- дослідити заявлені творчість М. Грушевського основні аспекти витворення та утвердження української національної самосвідомості;

- розкрити значення культурно-мовних процесів для самоідентифікації українського народу;

- проаналізувати роль української національної самосвідомості в політичному процесі.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають, перш за все теоретичні праці видатного історика і політолога М. Грушевського, в яких він досліджує суспільно-політичні процеси¹. Для теоретичного аналізу проблеми національної самосвідомості автором використані також роботи вітчизняних і зарубіжних філософів, політологів, соціологів, істориків, матеріали міжнародних конференцій, присвячених розгляду проблем державотворення і духовної діяльності.

Методологічну основу дослідження складають принципи структурно-функціонального, системного, діалектичного, конкретно-історичного аналізу.

¹ Див.: Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть; Звідки пішло українство і до чого воно йде; Якої ми хочемо автономії і федерації; На порозі нової України. Гадки і мрії // В кн.: Великий українець. - К.: Веселка.- 1922; Початки громадянства /Генетична соціологія/. - Відень. - 1921; Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки.- С.-Петербург: Типография т-ва "Общественная польза".- 1907; Наша політика.- Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.- 1911 та багато інших.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що автор здійснив одну з перших спроб політологічного дослідження сутності феномену української національної самосвідомості в політичних поглядах М. Грушевського, а також вводить в дослідницьку практику певну кількість раніше не досліджуваних робіт М. Грушевського.

До захисту представлені наступні положення, що мають наукову новизну:

- в дисертації аналізується цілісна концепція М. Грушевського щодо сутності, змісту і періодизації української національної самосвідомості;

- досліджені, систематизовані теоретичні положення та висновки М. Грушевського про необхідність і шляхи формування української національної самосвідомості як одного з найважливіших факторів у політичному житті суспільства;

- обґрунтовано, що М. Грушевський застосовував комплексний підхід до розгляду проблеми української національної самосвідомості, що найбільш рельєфно прослідковується в поєднанні ним специфічно-національних пріоритетів із загальнолюдськими цінностями, особистого і громадського, духовного і матеріального;

- обґрунтовується положення про взаємодію культурномовних і політичних чинників в процесі формування української національної самосвідомості і політичної культури українського народу;

- зроблені теоретичні узагальнення, що розкривають зміст і сутність висновків М. Грушевського стосовно політикостворчих процесів як сфери об'єктивації української національної самосвідомості.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в цілеспрямованій діяльності по розвитку і утвердженню національної самосвідомості

українського народу, в сфері управління соціальними процесами, при обґрунтуванні програм політичної діяльності різними політичними партіями та рухами, в практичній діяльності громадських організацій та державних установ по формуванню суспільно-політичного мислення, гуманізації суспільних відносин.

Положення та висновки даної роботи можуть бути також використані при підготовці політологічних, соціологічних та історичних праць як узагальнюючого характеру, так і з конкретних питань політичної історії України, при розробці лекцій та спецкурсів з даної проблеми, спрямованих на формування національної самосвідомості молоді.

Зроблені теоретичні узагальнення і висновки сприяють відвіщенню інтересу до дослідження творчості М. Грушевського - політолога, новому підходу до аналізу історії вітчизняної суспільно-політичної думки, визначають нові аспекти в галузі грушевськознавства.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження були викладені автором в тезах і доповідях на конференціях: "Українська національна культура. Методика викладання" / Київ, травень 1992 р./; "Гуманізм. Людина. Культура." / Дрогобич, жовтень 1992 р./; "Українська державність: історія і сучасність" / Київ, січень 1993 р./; "Політична думка в Україні: минуле і сучасність" / Київ, лютий 1993 р./; "Политика и власть" / Запоріжжя, квітень 1993 р./; "Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант" / Харків, квітень 1993 р./; "Совершенствование содержания дисциплин учебного плана 210000 "Бакалавр физического воспитания и спорта" / Дніпропетровськ, травень 1993 р./; "Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX ст." / Полтава, вересень 1993 р./; "Духовная деятельность и ее специфика"

/Запоріжжя, жовтень 1993 р. ; "Україна: становлення незалежності. Зміст і методика висвітлення в курсах соціальних та гуманітарних наук" /Одеса, жовтень 1993 р./.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох глав, висновків, списку використаної літератури, що зумовлено метов та завданням даного дослідження. Обсяг дисертації 185 С.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, аналізується ступінь її розробки, визначається мета та завдання до дослідження, його наукова новизна та практична значимість, висвітлюються теоретичні та методологічні основи.

В першій главі "Національна самосвідомість як об'єкт політологічного дослідження" автор розглядає теоретико-методологічні питання, які пов'язані з вивченням проблем національної самосвідомості, аналізує вплив фактору національної самосвідомості на процеси суспільно-політичного життя. Велика увага приділена аналізу теоретичної розробки цих проблем М. Грушевським. Підкреслюється, що при вирішенні завдань розбудови Української держави відродження і утвердження української національної самосвідомості треба вважати одним з найголовніших напрямів діяльності суспільства. Першочерговим заходом в цій галузі є розробка і утвердження національної ідеї як концентрації національної самосвідомості, усвідомлення своєї національної своєрідності і рівноцінності тих норм і цінностей культури, на ґрунті яких нація самоідентифікується, як певна загальність і водночас унікальність, цивілізаційно самоінтегрується як певна цілісність.

Дисертантом аналізується сучасне визначення поняття "національна самосвідомість", показано, що генеза національної самосвідомості являє собою тривалий історичний процес, багаторівневий і

нерівномірний у своєму розвитку. Доводиться, що національна самосвідомість має всі властивості й закономірності свідомості групової, включає раціональні і емоціональні компоненти. Звертається увага на те, що у розвитку національної самосвідомості дослідники виділяють три рівні: адекватний, занижений і завищений. Зріст національної самосвідомості може бути як показником позитивних суспільно-політичних зрушень, так і індикатором критичного ступеня зрушень соціальних структур, бо навіть в індустріальному суспільстві, яке орієнтоване на модернізацію існуючих форм життя і виробництва, існує міра суспільних змін в одиницю часу. Актуалізована національна самосвідомість гостро реагує на порушення соціальної справедливості в сфері національних відносин і може обернутися запереченням загальнолюдських цінностей, культивуванням націоналістичних або расистських ідейно-політичних поглядів і, як наслідок, виникненням конфліктів в міжнаціональній сфері. З другого боку, розвиток національної самосвідомості в політичному плані може відігравати прогресивну роль при умові, що цей процес не піде по шляху власної абсолютизації нації.

У філософській та політологічній літературі, враховуючи складність національної самосвідомості як багаторівневого і багатофункціонального явища, в її аналізі передбачається дотримання принципу її аналізу як органічної і цілісної системи, визнання суспільної практики як основи взаємозв'язку її елементів, а також джерела розвитку. При науковому підході до розгляду феномену національної самосвідомості треба виходити з того, що вона є органічною складовою культури, творцем ціннісних орієнтацій нації: в ній зафіксована унікальність самої нації, належність до загальнолюдської спільності, визначення своєї національної ідентичності і оригінальності.

В роботі підкреслюється, що зміст національної самосвідомості визначається історичним, культурним та політичним досвідом, а інституціональність – наявністю культурних та політичних інститутів, в рамках яких і з використанням котрих проектується культурна і політична діяльність нації, різного роду ідеологічна атрибутика, регулювання інформаційного потоку з інших національних спільнот. Таким чином, національна самосвідомість являє собою єдність двох підсистем – змістовної та інституціональної. При цьому інституціональна система при культурологічному та політологічному аналізі вивчається та оцінюється з точки зору її здатності задовольняти культурні та політичні потреби, сприяти розвитку сутнісних сил нації.

Сучасні дослідження свідчать, що національна самосвідомість виконує / і це підтверджує аналіз творчості М.Грушевського/ три взаємопов'язані соціальні функції: зберігання, примноження і передача наступним поколінням надбань національної культури і національного досвіду; вираз національних інтересів і забезпечення національного прогресу; лідерство, формування громадськості і виховання патріотизму. Суб'єктом відтворення національної самосвідомості виступає перш за все інтелігенція, а також національна еліта в цілому. Саме вона привносить в національну самосвідомість ідеолого-політичний компонент.

Національна самосвідомість виступає як один з найголовніших чинників, які спрямовують політику. Практика показує, що існує певний механізм впливу національної ідентичності на процес прийняття політичних рішень. На завершальних етапах свого формування національна самосвідомість розширюється до політико-державної самовизначеності, яка ґрунтується на теорії нації та національної держави.

Аналіз широкого кола літератури дозволив сучасним філософам, історикам і політологам визначити хронологічні рамки етапів формування української національної самосвідомості та їх зміст: 1/ кінець ХУІІІ ст. - 40-ві роки ХІХ ст. / збирання спадщини, наукове зацікавлення життям народу; 2/ 40-80-ті роки ХІХ ст. / організаційний етап, характеризується подальшим розвитком наукових історичних та філологічних досліджень, заснуванням культурних організацій, шкіл, періодичних видань; а також пробудженням патріотичних почуттів у широких мас народу; 3/ 90-ті роки ХІХ ст. - 1914 р. / політичний етап, характеризується появою партій та організацій, які уможливають участь у політичному процесі; появою масового національного руху з політичними наслідками/.

В главі показано, що заслуга М.Грушевського у розробці самого поняття української національної самосвідомості полягає в тому, що він ще на початку ХХ ст. зробив ряд теоретичних узагальнень щодо генези, сутності, змісту української національної самосвідомості, виробив власну періодизацію її розвитку, визначив основний зміст кожного етапу. Правильність його розробок підтверджена сучасними дослідженнями в цій галузі.

В другій главі "Політико-культурні засади української національної самосвідомості в творчій спадщині М.Грушевського" піддаються аналізу роботи М.Грушевського, в яких він досліджує вплив процесу формування політико-культурних цінностей на розвиток української національної самосвідомості. Показано, що найбільш важливі аспекти громадянської і політичної культури народу України, насамперед його пізнавальна, емоційна та оціночна орієнтація, політико-культурні цінності, взаємозв'язок економіки, політики і культури, культурно-мовні процеси, національна самоповага досліджені М. Грушевським з позицій політичної науки як реальна основа

формування української національної самосвідомості і показники її рівня.

Безсумнівне значення мають висновки М. Грушевського про єдність національних і загальнолюдських цінностей. Беручи до уваги досвід світової цивілізації, вчений вважав позитивним для формування національної самосвідомості процес засвоєння досягнень світової культури культурою окремої нації, але зауважував, що націоналізація загального культурного здобутку корисна лише тоді, коли вона однаково віддалена як від копіювання, слідування якій-небудь моді, без всякого зв'язку з своїм громадським, національним життям та його традиціями, так і від націоналістичної реакційності. М. Грушевський розглядає творчість як індивідуалізацію спільного, загальнолюдського культурного надбання. Він проводить думку про те, що світова культура, загальнолюдські цінності реалізуються тільки в національних культурах. Світова культура тим багатша, чим різноманітніша в своїй суті національна культура і мистецтво.

Вивчення творчої спадщини М. Грушевського показує, що він велике значення надавав сфері індивідуального життя окремої особистості як основі сфери життя колективного індивідууму: суспільності, народу взагалі. Самовизначення і духовний імунітет особистості розглядається як передумова всіх форм людської діяльності. М. Грушевський визначає розвиток індивідуальності як підставу прогресу людства в цілому. При відсутності власної індивідуальності, усвідомлення ваги своїх політичних і національних інтересів, що утворюють "життєвий центр" народності, занепадає національне життя взагалі, посилюється залежність від суспільно-політичних і культурних впливів інших націй. Міцні підвалини для національного життя можуть бути утворені тільки завдяки усвідом-

лення власної індивідуальності і самоцінності нації.

Вирішальною умовою утримання національної культури на рівні загальнолидського поступу, на яким вона стає могутньою рушійною силою формування національної самосвідомості народу, М. Грушевський вважає спрямування практичних зусиль у цьому напрямі як у сфері культурній, так і в організаційно-політичній. Акцентуючи увагу на проблемі взаємодії культурних і політичних чинників в житті суспільства, вчений наполягає на тому, що українські культурні і політичні органи повинні мати на увазі те, що культурна робота сама по собі має велику політичну вагу: успіхи в сфері культури – це могутній засіб піднесення національної і громадянської самосвідомості мас, пробудження національного життя. Провідна роль у цьому процесі належить інтелігенції, яка повинна допомогти народним масам усвідомити свої політичні завдання, національні потреби.

Визнаючи, що економічні фактори спричиняють могутній вплив на сферу відносин суспільних, політичних, культурних, національних, М. Грушевський все ж застерігає від абсолютизації ролі економічних факторів в житті суспільства.

Справедливо вважаючи культурність українського життя фундаментом національно-політичного самоусвідомлення народу, М. Грушевський вказував на неприпустимість пониження культурних вимог, які ставляться українському національному життю. Ставлячи собі завдання культурний і політичний розвиток цілого народу, вважав М. Грушевський, треба дбати про можливість піднесення народних мас до вищих форм культури. Українське громадянство повинно ставити серйозні вимоги до себе, в своїх відносинах до своєї національної культури, до національної науки, літератури, вимагати серйозного трактування своєї діяльності від її діячів.

М. Грушевський підкреслював, що єдина дорога до розв'язання українського питання лежить з політичне і національне усвідомлення народних мас. Він гостро ставив питання про відповідальність за культуру політичних дискусій в пресі. Завдання української преси М. Грушевський визначав так: підносити якнайвище світоц національного життя, самоповажання і самокритики, як першого прояву довіри до живих і творящих сил національного життя, до його здібності оновлення і розвою; держати національну суспільність в курсі інтересів і прагнень, якими живе широкий культурний світ поза її межами, визначаючи єдині правдиві критерії і міру своєму національному життю; в світлі українських прагнень досліджувати і висвітлювати національні і суспільні традиції як прояв немирущих зв'язків, що глибоко закладені в національному житті і поєднують нинішні прагнення з мріями і боротьбою попередніх поколінь; впливати на формування і розвиток культурних інтересів суспільності; виступати як могутній фактор національного життя, відбиваючи перш за все політичний і національний зміст сучасного етапу суспільного життя; служити засобом організації, підтримки і виховання культурних сил українства.

Методологічний і політологічний аналіз проблеми самостійної схеми українського історичного процесу, зроблений М. Грушевським, логічно поєднується з його роздумами про значення, класифікацію, зміст і організацію вивчення предметів українознавства, про їх вплив на формування української національної самосвідомості. Вживаючи термін "наукове українознавство", вчений розуміє під ним різні галузі науки, присвячені дослідженню українського народу, його рис і особливостей, його території і умов, що впливали на його життя і розвиток в минулому і теперішньому часах.

Вимоги розвитку освіти і науки на національній основі

М. Грушевський визнає одним з найважливіших елементів національно-визвольного руху в Україні, розвитку національної самосвідомості українців. В числі політико-культурних засад української національної самосвідомості М. Грушевський називав національну самоповагу.

В третій главі "М.Грушевський про національну самосвідомість як визначальний фактор в українському політичному процесі" розглядаються зроблені М.Грушевським теоретичні узагальнення, що розкривають зміст і сутність полікотворчих процесів як сфери об'єктивації української національної самосвідомості, висвітлюють проблему функціонального призначення політики як соціального явища і політичної діяльності, окреслюють головні принципи і напрями державної політики, визначають роль демократії у справі національного і соціального виховання громадянства.

Огляд цілого ряду робіт М.Грушевського приводить до висновку, що наголошувачи на значенні політичної свободи в суспільстві, вчений обстоє позицію, яка, на його думку повинна стати засадничою для української національної самосвідомості: боротьба є єдиною дорогою до здобуття людських прав поневоленими класами і народами, котрим треба усвідомлювати всю систему суспільних суверенностей і власних інтересів; боротьба стала неминучою прикметою людського життя і зістанеться нею, культурна людина повинна вміти орієнтуватись в її мотивах.

М.Грушевський висловлював ідею, що дійсної свободи не можна досягнути за умов існування централізму і національної нівеляції, панування виключно державної народності. Державність не повинна вважатися самоціллю, метов і завданням політики. Метов державності повинно бути забезпечення політичної єдності всіх народів, які населяють її території, виховання їх засобами мораль -

ного впливу.

Вищим проявом політичної культури і національної самосвідомості українства М.Грушевський вважає усвідомлення необхідності при формуванні національної політики опори тільки на власні сили нації.

Розробляючи проблему функціонального призначення політики і політичної діяльності в суспільстві, М.Грушевський зробив висновок, що практична політика повинна служити народу, забезпечувати йому основи для розвитку його матеріальних і духовних сил, для його загального прогресу. Політику М.Грушевський розглядає не тільки як арену протистояння, а водночас ще й як галузь здійснення загальних, спільних справ, способу управління ними, засобу захисту спільних інтересів.

Завдання розвитку української національної самосвідомості, на думку М. Грушевського, вимагають як від практичних політиків, так і від громадянства в цілому додержуватись в політиці норм етики, рішучо відмежовуватись від агресивного націоналізму і національного егоїзму. При реалізації національної політики, особливо на міждержавному, міжнародному рівнях, політикам і громадянству треба усвідомлювати дійсні цілі, інтереси і завдання всіх учасників політичного процесу. У пошуках спільного ґрунту для політичних дій необхідно зосереджувати увагу на ідейних орієнтаціях їх учасників.

М.Грушевський теоретично обґрунтовує той факт, що тільки при високій політичній культурі політична боротьба, навіть якщо не кінчається безпосередніми реальними досягненнями, збільшує енергію народу, розвиває в ньому сили духовні, культурні, організаційні, котрі забезпечать майбутнє народу при самих несприятливих політичних обставинах.

М. Грушевський проводить ідею, що авторитет і вплив свідомого українства, доля його прагнень до політичної свободи залежить від того, наскільки воно опирається на національно свідомі народні маси.

Аналіз робіт М. Грушевського показує, що рушійною силою історії він вважав народ. Вивчаючи генезу української національної самосвідомості і її вплив на полікотворчий процес, вчений звертав велику увагу на необхідність врахування не лише об'єктивних, а й суб'єктивних моментів соціального розвитку, дослідження їх взаємодії. Суть такого підходу він пояснює так: при вивченні історії соціально-політичних форм і установ істориком важливо знати не тільки як проходили події, але й як вони були прийняті й відчуті сучасниками, як переломилися в їх свідомості і які враження й настрої серед них викликали. Одночасно треба досліджувати і безпосередній зріст свідомості в громадянстві і масах: їх усвідомлення соціальне і політичне, державне і національне, бо в цьому піднесенні індивідуального і колективного самопочуття треба шукати зв'язків різних пізніших соціальних і культурних явищ, які надають новий характер українському життю.

В роботі підкреслюється, що М. Грушевський глибоко обґрунтував положення про те, що система гніту і денационалізації неминує стає системою політичної і суспільної деморалізації, а пригноблені провінції завжди і всюди є осередком розкладу для самих пануючих народностей і держави в цілому. Він констатує, що утворити державну єдність можна лише шляхом широкого проведення принципу національно-територіальної і обласної автономії, усунення економічної експлуатації, роботи над удосконаленням державного ладу.

Дослідження показало, що теоретичні міркування М. Грушевського про співвідношення національного і інтернаціонального у

справі державного будівництва привели його до висновку про необхідність враховувати позитивний досвід соціальних реформ західно-європейської демократії, але при цьому всебічно враховувати традиції і історичні реалії свого національного життя. Вирішальну роль в полікотворчому процесі М. Грушевський відволить українській демократії.

У заключенні формулюються основні результати дослідження, практичні рекомендації, окреслюються перспективи подальшого вивчення проблеми.

В результаті проведеного дослідження отримано висновки, які мають наукову новизну:

- показано, що М. Грушевський був не лише видатним істориком, але і самобутнім політологом свого часу, який глибоко переконався в тому, що національне, економічне, духовно-культурне відродження України неможливе без високого рівня національної самосвідомості суспільства, яка органічно пов'язана з громадянськом і політичною культурою;

- показано, що М. Грушевський виробив цілісну концепцію української національної самосвідомості, яка багато в чому збігається з сучасним визначенням цього історичного феномену. Дослідження дозволили з'ясувати той визначний факт, що М. Грушевський виробив своє /аналогічну сучасній / періодизацію пропесу українського національного відродження XIX ст. в аспекті утвердження національної самосвідомості ще на початку XX ст.

- обгрунтовано, що М. Грушевський застосовував комплексний підхід до розгляду феномену української національної самосвідомості, що найбільш рельєфно прослідковується в поєднанні ним специфічно національних пріоритетів із загальнолюдськими цінностями, особистого і громадського, духовного і матеріального;

-показано, що М.Грушевський розглядав загальнолюдську культуру не просто як суму однакових за сутністю культурно-історичних феноменів, а як складову діалектичну єдність культур, кожна з яких має власну індивідуальну природу, свою унікальну сутність і тому становить загальнолюдську цінність. Вирішальною умовою утримання національної культури на рівні загальнолюдського поступу, на яким вона стає могутньою рушійною силою формування національної самосвідомості народу є не тільки практичні зусилля громадянства в сфері культурній, але і в організаційно-політичній;

- показано, що М.Грушевський глибоко обґрунтовує положення про взаємодію культурно-мовних і політичних чинників в процесі формування української національної самосвідомості і політичної культури українського народу. Особлива роль в цій справі належить пропаганді і організації викладання предметів наукового українознавства. Взагалі вимоги розвитку освіти і науки на національній основі визнаються одним з найважливіших елементів національно-визвольного руху в Україні;

- з'ясовано, що М.Грушевський зробив ряд теоретичних узагальнень, що розкривають зміст і сутність політикотворчих процесів як сфери об'єктивації української національної самосвідомості. В числі політико-культурних засад української національної самосвідомості вчений називав, крім інших, національну самоповагу, прагнення опори на власні сили нації, всенародну культуру, патріотизм, усвідомлення того, що боротьба є єдиною дорогою до здобуття політичної свободи поневоленими класами і народами;

- показано, що М.Грушевський послідовно розробляв проблему функціонального призначення політики як соціального явища і політичної діяльності в суспільстві, визначив головні критерії конструктивності політики. Виступаючи з ідеями федералізму, вчений головною метою держави вважав забезпечення прав і належних умов існування

для всіх народів, які проживають на її території, створення їх політичної і моральної єдності, виховувачи при цьому засобами морального впливу; - показано, що М. Грушевський визнавав соціальну значущість свідомості особистості як найбільшої цінності, що утворює основу існування будь-якої суспільності, народу взагалі.

Основні результати дослідження викладені автором у таких публікаціях:

1. Корогод Л. П. До питання українознавства у поглядах М. С. Грушевського // Політологічний вісник : Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції "Політична думка в Україні: минуле і сучасність". Київ, 1-4 лютого 1993 року. В 3 ч. - К. : НМК ВО. - 1993. - Ч. I. - С. 157-163.

2. Корогод Л. П. М. С. Грушевський про підходи до розв'язання національного питання на Україні // Політика и власть. Республиканская научно-практическая конференция 20-21 апреля 1993г. Тезисы докладов и сообщений. В 3 ч. - Запорожье: Изд-во Запорожского ун-та. - 1993. - Ч. П. - С. 55-56.

3. Корогод Л. П. М. С. Грушевський про взаємодію політичних і національних факторів у духовно-культурному відродженні українського народу // Духовна діяльність та її специфіка. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. У 3 ч. - Запоріжжя: вид-во Запорізького ун-ту. - 1993. - Ч. III. - С. 13-14.

4. Корогод Л. П. Українська національна ідея в політичній теорії М. Грушевського // Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX ст. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. - Полтава. - 1993. - С. 76-78.

5. Бугуйчук В. В., Корогод Л. П. Использование творческого наследия М. С. Грушевского в преподавании курса "История социально-политических учений" // Совершенствование содержания дисциплин учебного плана 210000 "Бакалавр физического воспитания и спорта". Тезисы докладов IV итоговой методической конференции Днепропетровского государственного института физической культуры и спорта. - Днепропетровск. - 1993. - С. 6-7.

Korogod L.P. The conception of the Ukrainian national self-consciousness in M.Grushevsky's political outlook. The thesis is a manuscript, presented for getting a scientific degree of the condidate of political sciences. Speciality 23.00.01. - theory and history of political science. Kiev University, Kiev, 1994.

5 research papers, which present a theoretical investigation of Grushevsky's ideas of the Ukrainian national self-consciousness are submitted for defence. It has been proved that M.Grushhevsky worked out a thesis about the interaction of cultural and political factors in the process of the formation of the Ukrainian national self-consciousness, investigated the problem of the functional significance of policy as a social phenomenon and the sphere of the Ukrainian national self-consciousness manifestation. A great amount of Grushevsky's works, which were not investigated before have been used in the dissertation.

Корогод Л.П. Концепція українського національного самосознання в політичних взглядах М. Грушевського. Диссертация является рукописью на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 - теория и история политической науки. Киевский университет, Киев, 1994.

Защищается 5 научных работ, которые содержат теоретическое исследование концепции украинского национального самосознания М.Грушевского. Установлено, что М.Грушевский глубоко разработал положение о взаимодействии культурных и политических факторов в процессе формирования украинского национального самосознания; проблему функционального назначения политики как социального явления и сферу объективации украинского национального самосознания. В диссертации использовано значительное количество ранее не исследованных работ М. Грушевского.

Ключові слова: Українська національна самосвідомість, М.Грушевський, культура, політика.

AB 31.121
AB 31.121